

DOI: <https://doi.org/10.26565/2074-8922-2024-83-22>

УДК (UDC): 37.06:378.14(477):316.614

Л. Г. БАКУМЕНКО, канд. наук із соціальних комунікацій,
доцент кафедри педагогіки, методики та менеджменту освіти
e-mail: bakumenkol@ukr.net ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-3993-3022>
Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна,
майдан Свободи, 4, м. Харків, 61022, Україна

АНАЛІЗ СКЛАДНИКІВ СОЦІАЛІЗАЦІЇ ЗДОБУВАЧІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ ПІД ЧАС НАВЧАННЯ В ЗВО В УМОВАХ ВІЙНИ

Мета. Здійснити аналіз складників, що впливають на соціалізацію здобувачів вищої освіти під час навчання в закладах вищої освіти в умовах війни, визначити чинники, що сприяють або заважають соціальній інтеграції студентів.

Методи. Для виявлення ступеня розробленості проблеми використано методи теоретичного аналізу наукової, психолого-педагогічної та методичної літератури, також застосовано методи аналізу та синтезу, узагальнення і систематизації, які дозволили системно розглянути та охарактеризувати досліджувані поняття та сформулювати висновки і визначити перспективи.

Результати. Обґрунтовано актуальність досліджуваної проблеми в контексті викликів повномасштабного вторгнення в Україні. Досліджено складники соціалізації здобувачів вищої освіти в умовах воєнного конфлікту. Визначено, як зовнішні стресори, такі як вимушене переселення, втрата близьких, загроза життю та зміни соціального середовища, впливають на формування особистісних якостей і життєвих орієнтирів студентів. Особлива увага приділяється впливу війни на процес соціальної адаптації, формування громадянської свідомості та розвитку міжособистісних стосунків студентів. Розглянуто як позитивні, так і негативні чинники, що визначають особливості соціалізації, аналізується роль закладів вищої освіти у забезпеченні підтримки студентів. Представлено перспективи вдосконалення освітніх практик в умовах війни. Розглянуто адаптивні механізми закладів вищої освіти, що сприяють успішній соціалізації студентів, включаючи розвиток цифрових навичок, впровадження психологічної підтримки та збереження комунікативної взаємодії.

Висновки. В умовах війни процес соціалізації здобувачів вищої освіти драматично змінюється і враховує вплив низки факторів. Висновки дослідження підкреслюють важливість подальшої уваги до соціалізації студентів у кризових умовах. Комплексний підхід до вивчення цієї проблеми допоможе розробити ефективні освітні практики та сприяти формуванню стійких і соціально активних особистостей. Результати дослідження можуть бути корисні для розробки програм підтримки студентів, які навчаються в умовах конфлікту, а також для подальших досліджень у цій області.

КЛЮЧОВІ СЛОВА: соціалізація особистості, складники соціалізації особистості, заклади вищої освіти, здобувачі вищої освіти, війна, адаптація, цифрові навички, психологічна підтримка.

Як цитувати: Бакуменко Л. Г. Аналіз складників соціалізації здобувачів вищої освіти під час навчання в зво в умовах війни. *Проблеми інженерно-педагогічної освіти*. 2024. Вип. 83. С. 254 - 267. <https://doi.org/10.26565/2074-8922-2024-83-22>

In cites: Bakumenko L. G. (2024). Analyzing the components of higher education applicants' socialization during studying in a higher educational institution in the war conditions. *Problems of Engineering Pedagogic Education*, (83), 254 - 267. <https://doi.org/10.26565/2074-8922-2024-83-22> (in Ukrainian)

© Бакуменко Л. Г., 2024

[Creative Commons Attribution 4.0 International \(CC BY 4.0\)](https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/)

Постановка проблеми у загальному вигляді

Соціалізація особистості є ключовим процесом, що визначає інтеграцію людини в суспільство, формування її цінностей, соціальних ролей та орієнтирів. У контексті навчання в закладах вищої освіти цей процес набуває особливого значення, оскільки студентство – це період активного становлення особистості, професійного самовизначення та соціальної інтеграції, бо саме тоді особистість інтегрується в навчальне середовище і професійну спільноту та формує власні соціальні ролі. Військові дії в Україні створили непрості умови, які суттєво змінюють перебіг соціалізаційних процесів. Війна, що триває в Україні, стала викликом для студентів, викладачів та освітньої системи загалом. Вимушене переселення, втрата близьких, економічна нестабільність, психологічний стрес та загроза життю впливають на процес соціалізації молоді, змінюючи характер їхніх соціальних контактів, цінностей та життєвих установок. Суспільна нестабільність, травматичний досвід війни та перебудова освітніх практик спричинили необхідність перегляду підходів до навчання та виховання. У таких умовах перед вищою освітою постає завдання створення середовища, яке сприяє адаптації студентів, підтримці їхнього психологічного стану та формуванню соціальних компетенцій. У цьому контексті важливо мати уявлення та чітко визначати складники соціалізації студентів у воєнних реаліях.

Метою цієї статті є аналіз складників соціалізації здобувачів вищої освіти в умовах воєнного конфлікту та визначення чинників, що сприяють або заважають їхній соціальній інтеграції.

Соціалізація здобувачів вищої освіти є процесом формування їхньої особистості, інтеграції в професійну спільноту та розвитку соціальних навичок. В умовах війни цей процес відбувається під впливом численних викликів: емоційного напруження, соціальної

ізоляції, зміни середовища навчання та професійної взаємодії. Заклади вищої освіти (ЗВО) відіграють ключову роль у забезпеченні умов, які сприяють адаптації студентів до нових реалій.

Попри значний інтерес науковців до проблем соціалізації особистості (О. О. Авраменко, О. В. Безпалько, І. Д. Беха, А. Б. Мудрик, В. В. Мухіної, С. Я. Харченко та ін.) та адаптації молоді в кризових умовах (Т. Ф. Алексеєнко, В. Л. Зливков, С. О. Лукомська, Т. М. Титаренко, О. В. Федан та ін.), недостатньо вивченими залишаються особливості цього процесу саме в контексті навчання в закладах вищої освіти під час воєнного конфлікту. Постає потреба в здійсненні аналізу складників соціалізації здобувачів вищої освіти під час навчання в ЗВО в умовах війни, визначення рівня впливу зовнішніх факторів на соціалізацію студентів, адаптації освітніх програм до нових умов та розробці рекомендацій для сприяння успішній соціальній інтеграції студентів.

Отже, актуальність дослідження зумовлена необхідністю вирішення таких завдань:

- визначення складників, що впливають на процес соціалізації здобувачів вищої освіти під час навчання в ЗВО в кризових ситуаціях війни;
- виявлення основних проблем і викликів, з якими стикаються студенти у процесі соціалізації в умовах війни;
- оцінка ефективності освітніх практик, що впроваджуються в закладах вищої освіти для підтримки студентів;
- розробка рекомендацій для забезпечення сприятливих умов соціалізації студентів в умовах воєнного конфлікту.

Таким чином, дослідження покликане доповнити науковий дискурс про соціалізацію особистості новими знаннями, що відображають реалії навчання та життя студентів у складних соціокультурних умовах.

Аналіз останніх наукових досліджень і публікацій

Проблема соціалізації особистості є однією з центральних у педагогіці, психології та соціології. У наукових працях широко висвітлено її аспекти в різних контекстах, зокрема в умовах кризи та конфлікту.

Інтеграційний підхід до соціалізації детально розглядається в роботах І. Д. Беха, який наголошує на важливості гармонійного поєднання особистісних потреб і суспільних

очікувань у процесі соціалізації, особливо в періоди нестабільності [2; 3]. У цьому контексті особливу роль відіграє формування цінностей і моральних орієнтирів, які сприяють адаптації особистості до складних умов.

Привертає увагу стосовно соціалізації особистості феномен соціальної компетентності, розглянутий А. Б. Мудрик,

яка аналізує різні підходи до його трактування і надає його загальне розуміння як «якісну характеристику особистості; здатність адекватно оцінювати навколишню дійсність на основі наявних знань про неї, що дають змогу зрозуміти основну закономірність соціальної ситуації; уміння знаходити інформацію в невизначеній ситуації та будувати свою поведінку для досягнення балансу між своїми потребами, очікуванням, сенсом життя і вимогами соціальної дійсності; уміння задовольняти бажання, спираючись на норми тощо» [7].

З. Ю. Крижановська та А. Б. Мудрик розглядають психологічні особливості людини, що пережила травматичний досвід та акцентують увагу на понятті посттравматичного стресового розладу як наслідку, зокрема війни. Вони акцентують увагу на тому, що «травматичний стрес порушує базові уявлення людини про світ та про неї саму; він неочікувано та достатньо грубо, змінює модель світу, яка існувала у людини». Це виклики, що негативно впливають на соціалізацію людини, підтвердженням цьому є вказані авторками симптоми: немотивована пильність, вибухова реакція, притупленість емоцій, агресивність, порушення пам'яті та концентрації уваги, депресія, загальна тривожність, напади люті тощо [4].

«Важливими в цьому контексті є погляди М. Лукашевича, який розглядає проблему соціалізації з точки зору адаптивно-розвивальної концепції. Сутність адаптивно-розвивальної концепції соціалізації полягає в розгляді соціалізації як взаємодії людини, що триває протягом усього її життя, з навколишнім середовищем за допомогою адаптацій, що змінюють одна одну, у кожній зі сфер її життєдіяльності. Будь-яка адаптація як особлива діяльність людини, що пов'язана із засвоєнням чергової нової соціальної ситуації додає їй соціального досвіду і тим самим підвищує рівень її соціалізації. Подальша адаптація індивіда, спираючись на новий, вищий рівень його соціалізації, відбувається ефективніше, уможливаючи його швидке піднесення на чергову сходинку соціалізації» [14].

Українські науковці активно досліджують питання соціалізації в умовах війни.

Досліджуючи особливості соціалізації особистості в незвичайних умовах гібридної війни на сході України, В. Курилом, С. Савченком та О. Караман було виявлено

новий, раніше не існуючий, різновид соціалізації – «абераційна соціалізація» (від лат. aberratio – відхилення, хибність, відхилення від істини; обман зору), яку науковці трактують як негативну, хибну, спотворену, викривлену соціалізацію, що виникла внаслідок зовнішнього негативного інформаційного впливу на внутрішні індивідуально-психологічні якості особистості. Тобто формування особистості з вираженими негативними й хибними соціальними характеристиками під впливом зовнішніх негативних чинників та з урахуванням внутрішніх індивідуально-особистісних характеристик [5].

«Формування сучасної молоді в Україні відбувається в часи економічних криз, пандемій та війни, що безпосередньо впливає на становлення особистості», зазначають І. Нохріна та А. Котелевець [8] і наголошують на тому, що «для того, щоб майбутні фахівці оволоділи необхідними компетенціями, набули соціальних та інтелектуальних навичок і стали затребуваними в сучасному суспільстві та на ринку праці – необхідно мати чітке уявлення про основні характеристики сучасних студентів та враховувати особливості їхньої соціалізації в умовах суспільних змін». Авторки надають перелік соціально-психологічних особливостей студентської молоді, таких як:

- самоідентифікація – розуміння своєї індивідуальності, унікальності бачення себе в соціумі та приналежності до певної групи, визначення життєвої мети;
- адаптація – важливий і водночас складний етап для кожного студента, він полягає у здатності правильно реагувати на вимоги та правила навчального закладу, умінні розвиватись не вступаючи в конфлікт з освітнім середовищем. Успішна адаптація є основою подальшого розвитку кожного студента, становлення особистості, майбутнього фахівця;
- соціальні навички – формування нових соціальних навичок, студенти часто об'єднуються в групи за інтересами, що в свою чергу допомагає їм розвивати комунікативні, організаційні та управлінські навички, працювати у команді;
- критичне мислення – розвиток когнітивних здібностей, здатність критично оцінювати інформацію та світогляд. Студенти можуть досліджувати соціальні проблеми та вивчати їхній соціальний вплив, що сприяє розвитку навичок критичного мислення;

- самостійність – студенти беруть на себе відповідальність за власне життя та рішення і переходять до самостійного життя;

- емоційний інтелект – здатність розуміти та контролювати свої емоції, використовувати їх для досягнення цілей. Розвиток емоційного інтелекту допомагає студентам краще адаптуватися в сучасному суспільстві та стати соціально успішними;

- креативність і творчість – відіграє важливу роль у вирішенні проблем та досягненні успіху в різних галузях життя, допомагає генерувати нові ідеї та використовувати їх для досягнення своїх цілей [8].

Вони наголошують, що кожна з перерахованих соціально-психологічних особливостей студентської молоді має певний вплив на студентське життя та становлення особистості в суспільстві.

«Військове вторгнення Росії в Україну спричинило жахливі наслідки для всього українського суспільства. Проте, для того, щоб вижити та забезпечити майбутнє України, серед усіх інших питань надзвичайно важливою стала проблема вищої освіти. Університети по всій країні опинилися в різних обставинах: одні були зруйновані, інші зазнали значної шкоди. Як і перед українським суспільством, перед університетами і університетськими спільнотами постало питання не тільки виживання, але й продовження функціонування у надскладних обставинах. Багато студентів і викладачів були змушені переїхати в безпечні місця на Заході України або евакуюватись за кордон. Незважаючи на війну, заклади вищої освіти вже впродовж кількох тижнів відновили освітній процес, а система вищої освіти зіткнулася з низкою викликів і проблем. Для того, щоб виявити, якими були стратегії українських ЗВО в умовах вторгнення та з якими викликами стикаються академічні спільноти, Школа політичної аналітики НаУКМА провела комплексне дослідження, яке охоплювало як інституційний, так і індивідуальний рівні системи вищої освіти в Україні» [10]. Розглядаючи університети як інституції, також досліджувались індивідуальний досвід, труднощі, потреби, схильності, проблеми, очікування, можливості та виклики студентів, викладачів та працівників українських закладів вищої освіти. У ході дослідження і студенти, і викладачі наголосили на важливості навчання як частини нормального життя, як певної нормалізації, елементу звичного. Також було відмічено, що

«навчання дає емоційну підтримку, бо це робота в групах, це постійна комунікація і певна психологічна підтримка. Так, за спостереженнями учасників фокус-груп, заняття допомогли відволіктися від хвилювань та нормалізувати психологічний стан у перші місяці повномасштабної війни. Групові заняття (семінари, лекції) дали можливість підтримувати зв'язок, комунікувати, ділитися переживаннями та думками; стали своєрідною групою терапією. Однак серед учасників були й ті, для кого навчання навпаки стало фактором додаткового стресу через накладання на особисті складнощі. Крім того, студенти згадували, що сприймати та засвоювати інформацію було дуже складно. Для багатьох відновлення навчання принесло психологічне полегшення, стало певним «поверненням до нормального» і його рутини, дало додаткову можливість спілкування, яка мала терапевтичний ефект. Водночас і адаптація до нових умов та пов'язані виклики, наприклад, часті проблеми зі зв'язком, розпорошеність студентів, необхідність переривати заняття під час тривоги тощо; і загальний рівень стресованості та невизначеності, що заважав зосередитись та вимагав уваги, збільшили фактичне навантаження на викладачів. Учасники опитування говорили про постійне відволікання уваги і неможливість зосередитись навіть протягом кількох годин на дослідженні, його проведенні чи плануванні, на написанні статті тощо. Говорили і про те, що важко концентруватись та аналізувати інформацію, про швидке накопичення втоми» [10].

Питання соціалізації здобувачів вищої освіти під час навчання в ЗВО в умовах війни розглядаються науковцями з точки зору впливу війни на навчальні заклади та можливості навчання, адаптації освітнього процесу до викликів сьогодення, можливостей освіти під час війни в проблемному та перспективному аспектах, безпеки та безпекової культури, застосуванню психологічних методів, зокрема формування стресостійкості в студентів у процесі навчальної діяльності, організації дистанційного формату навчання в закладах вищої освіти з використанням інформаційних технологій, мотивації до навчальної діяльності здобувачів освіти під час війни, формування в сучасної молоді життєвих цінностей та навичок, комунікативної культури, реалізації студентоцентрованого підходу в освітньому

процесі ЗВО, залученості до волонтерської діяльності тощо [9].

У воєнних реаліях навчальної діяльності важливим аспектом соціалізації стає психологічна допомога. Науковці наголошують на тому, що «сьогодні психосоціальна допомога постраждалим внаслідок військових дій передбачає багатоплановість і комплексний характер роботи, вимагає координацію зусиль усіх учасників освітнього процесу, а також організацію міжсекторальної та міжвідомчої взаємодії між спеціалістами відповідних служб у забезпеченні повноцінної психологічної і соціально-педагогічної допомоги» [1; 12].

Як альтернатива забезпечення соціалізації студентів у статті А. Солодчук [13] глибоко аналізуються актуальні аспекти, пов'язані зі змішаним навчанням, яке в наш час є передовою освітньою технологією. Змішане навчання визнається важливим інструментом в сучасній освіті, оскільки воно поєднує в собі переваги традиційного класичного навчання та сучасних технологічних досягнень. Враховуючи виклики, пов'язані з воєнними діями в Україні, досліджується, як змішане навчання може бути ефективно використане в умовах надзвичайних ситуацій та допомогти забезпечити доступ до якісної освіти для усіх учасників освітнього процесу. У нашій роботі змішане навчання розглядається як органічне та ефективне поєднання відібраних і взаємодоповнювальних методів та технологій навчання, що включають як очні, так і онлайн компоненти. На думку авторки, «змішане навчання також відрізняється важливою роллю викладачів. У цьому контексті вони виступають як фасилітатори навчального процесу, а їх головною метою є не тільки оцінка студентів під час іспитів, але й активна взаємодія з ними, стеження за їх прогресом та надання допомоги в разі потреби. Тобто викладачі виходять за рамки ролі простих спостерігачів і перетворюються в менторів. Ця зміна ролі викладачів відкриває нові можливості для студентів у сприйнятті навчального процесу. Вони тепер можуть розраховувати на підтримку і поради від викладачів, які активно сприяють їхньому навчанням. Фасилітатори надають студентам можливість обговорювати питання, ділитися думками та досліджувати матеріал глибше, роблячи навчання більш інтерактивним і індивідуалізованим» [13].

Покоління сучасних студентів має низку різних рис, найголовнішою з яких є глибоке залучення до комп'ютерних технологій.

Упровадження дистанційного навчання стало альтернативою традиційному, особливо під час пандемії та війни в Україні. Це спричинило певні виклики стосовно соціалізації. Ми живемо в епоху цифровізації і позиціонуємо себе як цифрове громадянство. Поняття цифрове громадянство розглядає С. В. Мозгова: «Цифрове громадянство – це здатність безпечно та відповідально користуватися цифровими технологіями, а також бути активним і шанобливим членом суспільства, як онлайн, так і офлайн» [6]. Авторка пише про «діджитал-етикет» або «цифровий етикет» – набір правил та норм поведінки в цифровому середовищі, прийнятний для суспільства. Дотримання норм цифрового етикету є актуальним для якісного проведення освітнього процесу, успішного викладання, сприймання інформації та комфортної взаємодії в рамках освітнього процесу. І як складова цифрового громадянства є надзвичайно важливим, адже позитивне громадянство демонструє, як спілкуватися, співчувати один одному та створювати тривалі стосунки за допомогою цифрових інструментів». Це також є важливим аспектом соціалізації особистості, зокрема здобувача вищої освіти, з погляду його функціонування в цифровому вимірі.

У зарубіжних дослідженнях [15; 16; 17] акцентується увага на соціалізації студентів в умовах надзвичайних ситуацій, таких як війни чи пандемії. Зокрема, Jose María Fernandez-Batanero, Marta Montenegro-Rueda, Jose Fernandez-Cerero, Pedro Tadeu, а також Nitza Davidovitch, Eyal Eckhaus [15; 17] досліджують питання впровадження у вищій освіті онлайн-освіти на тлі пандемії COVID-19. Авторами проаналізовано й описано процес адаптації від очного навчання до онлайн-навчання та його сприйняття викладачами і студентами. Результати показали, що онлайн-освіта є сприятливою альтернативою для розвитку вищої освіти, але виявлено численні недоліки переходу до онлайн-освіти. Висновком стало твердження, що онлайн-навчання – це напрямок майбутнього у вищій освіті.

Liu, Q. та Lin, D. [16] аналізують проблеми соціальної взаємодії та психологічного благополуччя студентів, пов'язані з онлайн-навчанням, залежним від самостійного навчання. Автори зазначають, що ця робота мала на меті порівняти самотність, соціальну тривожність, соціальну взаємодію та загальне психологічне благополуччя студентів на різних етапах онлайн-навчання (на початку та в розпал

пандемії), враховуючи їхні критерії (наявність/відсутність роботи) і власної сім'ї). Висновки показали, що найбільше від самотності страждають безробітні студенти без сім'ї. Студенти з власними сім'ями оцінили соціальну взаємодію онлайн вище; психологічне благополуччя на початку дистанційного періоду та соціальна тривожність на піку дистанційного періоду були вищими серед безробітних студентів. Також було визначено пріоритетні напрями та перспективи розвитку онлайн-навчання [16].

Попри значну кількість досліджень із зазначених питань, необхідно відмітити, що кожна публікація присвячена розгляду певного аспекту цієї проблеми, питання не розглянуто

Виклад основного матеріалу

Соціалізація особистості в процесі навчання в закладах вищої освіти в умовах війни є багатограним і динамічним процесом, що поєднує академічний розвиток, соціальну інтеграцію та формування особистісних якостей. Війна створює унікальні умови, які змінюють усталені механізми соціалізації та потребують нових підходів у освітній діяльності.

На соціалізацію здобувачів світи в умовах війни впливають такі фактори як:

Соціально-психологічний вплив війни. Постійна загроза життю, вимушене переселення, втрата близьких і друзів, ізоляваність від суспільного середовища, почуття розгубленості формують специфічний емоційний фон, у якому перебувають студенти. Багато хто стикається зі станом хронічного стресу та тривожності, що впливає на здатність до соціальної взаємодії.

Освітнє середовище. Заклади вищої освіти в умовах війни стають важливим осередком стабільності. Викладачі, адміністрація та студенти створюють нові моделі взаємодії, базуючись на принципах підтримки, солідарності та взаємодопомоги.

Цифровізація навчання. Перехід на дистанційне та змішане навчання став новим викликом і водночас інструментом для забезпечення безперервності освітнього процесу. Платформи Zoom, Moodle та інші не лише підтримують навчання, але й слугують засобом комунікації та соціалізації. «Цифровізація в освітньому процесі закладу вищої освіти – це процес упровадження цифрових технологій в усі аспекти освітньої діяльності. Він передбачає використання різних електронних платформ для навчання і спілкування, онлайн-курсів, інтерактивних

в узагальненому контексті. Залишається недостатньо висвітленою специфіка соціалізації особистості саме в процесі навчання у закладах вищої освіти в умовах війни. Зокрема, потребують більш глибокого аналізу складники, що впливають на соціалізацію здобувачів вищої освіти під час навчання в закладах вищої освіти в умовах воєнних дій, їх конкретизація та систематизація. Таким чином, проведений теоретичний аналіз наукових напрацювань свідчить про актуальність подальших досліджень цієї тематики, спрямованих на пошук ефективних механізмів підтримки студентів у складних соціокультурних умовах.

матеріалів, віде-конференцій та вебінарів, програмного забезпечення для автоматизації процесів, електронних ресурсів для дистанційного навчання, а також інших інструментів, які допомагають підвищити ефективність і якість навчального процесу. Цифровізація сприяє забезпеченню більш доступної і гнучкої освіти, навчання у будь-який час та з будь-якого місця, збільшенню інтерактивності і залученості студентів до навчання, а також ефективнішому застосуванню ресурсів закладу [11].

Аналізуючи складники соціалізації здобувачів вищої освіти, необхідно звернути увагу на такі аспекти, як міжособистісні взаємодії, викладацький вплив, студентські організації та соціокультурне середовище. Дослідження виявляє вплив цих чинників на формування особистісних та професійних якостей студентів у закладах вищої освіти. Соціалізація здобувачів вищої освіти в умовах навчання в закладах вищої освіти (ЗВО) під час війни враховує як традиційні, так і кризові аспекти. Основні складники соціалізації студентів та їх компоненти можна визначити та розподілити таким чином:

- *психологічний складник.* Важливо зберегти своє психологічне та ментальне здоров'я, оскільки війна спровокувала виникнення в людей психологічних розладів таких як страх, тривога, невпевненість, апатія, агресія тощо. У подоланні таких наслідків важливими компонентами цього складника є:

- *адаптація до кризових умов:* підтримка емоційної стійкості та здатності долати стрес, викликаний війною. Емоційний стан студентів є критично важливим для їхньої соціалізації;

- *психологічна підтримка*: робота зі студентами через тренінги, консультації, групи взаємопідтримки, надання всебічної психологічної допомоги;

- *Розвиток резилієнтності (психологічної стійкості)*: формування здатності протистояти невдачам і відновлюватися після них, адаптуватися до змін і знаходити ресурси для подолання труднощів. Це притаманно молоді, яка здатна швидко відновлюватися в будь-яких умовах, навіть надскладних.

Соціальний складник. Сьогодні проблемою суспільства стає втрата офлайн спілкування або небажання спілкуватись взагалі, застосування в якості комунікацій інфомаційно-кмунікаційних технологій, спілкування через екрани технічних пристроїв. Важливо зберегти живе спілкування та відновити контакти зі знайомими, друзями, колегами, одногрупниками, запобігти розвиненню почуття самотності та відстороненості від суспільства. У подоланні таких наслідків важливими компонентами цього складника є:

- *комунікація та співпраця*: створення середовища, де студенти можуть спілкуватися та підтримувати одне одного (онлайн та офлайн спільноти);

- *залученість до громадського життя*: волонтерство, участь у соціальних ініціативах, допомога переселенцям або військовим – сприяє відновленню активності та навичок роботи у команді, формуванню почуття емпатії;

- *інклюзія та рівність*: забезпечення доступу до освіти та ресурсів для всіх здобувачів незалежно від їх соціального чи економічного становища.

Освітній складник. В умовах невизначеності та з метою запобігання втрати здобувачів освіти, важливим кроком стало відновлення та адаптація освітнього процесу та функціонування закладів з урахуванням особливостей і викликів воєнного стану в Україні. Завдяки цьому всі ЗВО перейшли на прийнятні для них форми навчання. Важливими компонентами цього складника є:

- *гнучкість навчального процесу*: адаптація до дистанційного або змішаного навчання, врахування потреб та можливостей студентів, модернізація освітніх програм та викладання дисциплін;

- *мотивація до навчання*: залучення здобувачів через цікаві й практично орієнтовані завдання;

- *підтримка академічної спільноти*: фасилітація, наставництво, тьюторство, групові проекти, участь у наукових конференціях.

Культурний складник. В непростих реаліях воєнного сьогодення важливо зберегти почуття власної гідності та ідентичності, толерантності та взаємоповаги. Важливими компонентами цього складника є:

- *збереження національної ідентичності*: інтеграція елементів української культури та традицій у навчальний процес;

- *популяризація цінностей*: таких як єдність, стійкість, взаємоповага, взаємодопомога, дотримання моральних норм;

- *міжкультурний діалог*: підтримка іноземних студентів, що залишилися в Україні або долучаються до навчання дистанційно, сприймання та повага до інших культур, взаємозбагачення.

Інформаційно-технологічний складник. Сьогодні неможливо уявити життя людини без цифрового простору, який став важливим складником соціального середовища і частиною людського життя, він спричинив кардинальні зміни у способах та стилях як міжособистісної комунікації та взаємодії, так і у процесі виховання і соціалізації молодого покоління. Вільний доступ до мережі інтернет, соціальних мереж децю спотворює реалістичність сприйняття соціального простору, має непрогнозований, стихійний характер соціальних впливів. Важливими компонентами цього складника є:

- *розвиток цифрової грамотності*: уміння використовувати сучасні технології для навчання та комунікації, дотримуватись норм «діджитал етикету»;

- *розвиток інформаційної грамотності*: уміння знаходити, аналізувати, відбирати та ділитися інформацією;

- *інформаційна безпека*: навчання протидії дезінформації та кіберзагрозам;

- *використання онлайн-платформ*: створення інтерактивного освітнього середовища для взаємодії, спілкування, розробки та реалізації спільних проектів.

Громадянський та патріотичний складник. Ми переживаємо часи, коли нерідко в молоді спостерігається тенденція негативного ставлення до громадянських норм і неприйняття цінностей, зростає кількість десоціалізованих людей. Сьогодні важливим кроком є формування справжніх громадян своєї країни, які шанують державу, прагнуть отримати освіту, мають певні цілі та плани на

життя задля сприяння розвитку держави. Важливими компонентами цього складника є:

- *розвиток громадянської свідомості*: участь у заходах, пов'язаних із підтримкою ЗСУ чи захистом прав і свобод громадян, загальнопатріотичних заходах;

- *формування патріотичних почуттів*: через освітні ініціативи, що підкреслюють роль України в світовій спільноті, позиціонують її кращі сторони;

- *соціальна відповідальність*: акцент на важливості участі у розбудові гармонійного суспільства, допомоги іншим та спільної праці для досягнення миру.

Економічний складник. В умовах життя в реаліях війни важливим фактором є економічна стабільність особистості, можливість забезпечити себе благами, необхідними для повноцінного життя. Важливими компонентами цього складника є:

- *підтримка економічної самостійності*: допомога студентам у пошуку підробітку чи фінансової підтримки, а також надання соціальної підтримки;

- *розвиток підприємницьких навичок та навичок позитивної самореалізації*: навчальні програми, які готують до роботи в умовах кризи, які сприяють пошуку можливостей самореалізації.

Визначені нами складники утворюють систему, яка сприяє не лише виживанню, а й гармонійному розвитку здобувачів вищої освіти в умовах війни.

Соціалізація особистості у процесі навчання у закладах вищої освіти в умовах війни має характерні особливості, такі як:

- *гуманітарна підтримка*: допомога у забезпеченні базових потреб студентів (житло, їжа, безпека);

- *підготовка до вирішення кризових ситуацій*: проведення тренінгів з безпеки, евакуації, домедичної допомоги;

- *згуртування спільноти*: створення відчуття єдності серед студентів і викладачів через спільні ініціативи, пов'язані із волонтерською діяльністю, участю у соціальних проектах тощо;

- *онлайн-навчання*: впровадження змішаного та дистанційного навчання;

- *використання інтерактивних засобів спілкування*: мобільних телефонів, планшетів, комп'ютерів;

- *зміна ціннісних орієнтацій студентів*: війна змінює пріоритети та життєві орієнтири молоді, для якої зростає цінність таких категорій, як мир, родина, свобода та освіта. Одночасно формується почуття

патріотизму та відповідальності за майбутнє країни.

Виходячи з цього, розглянемо позитивні та негативні чинники соціалізації студентів під час навчання в реаліях воєнних дій.

Серед *позитивних чинників (ефективних механізмів підтримки)* назвемо такі:

- *Розвиток почуття солідарності та підтримки*. Війна стимулює студентів об'єднуватися для взаємодопомоги. Участь у волонтерських ініціативах, спільних проектах або благодійних акціях сприяє формуванню соціальної згуртованості. Викладачі та адміністрація часто стають джерелом моральної та психологічної підтримки, створюючи безпечне середовище для комунікації.

- *Формування громадянської свідомості*. Умови війни посилюють у студентів розуміння важливості громадянської позиції, відповідальності за долю країни та суспільства.

- *Адаптація до цифрових технологій*. Перехід до дистанційного навчання сприяє опануванню студентами сучасних цифрових інструментів, що стають не лише засобом навчання, а й платформою для спілкування та взаємодії.

- *Розвиток стресостійкості та адаптивності*. Студенти навчаються долати труднощі, пристосовуватися до нових умов і шукати ресурси для подолання психологічного напруження.

- *Міжнародна інтеграція*. Участь у міжнародних програмах, обмінах і спільних проектах з іноземними студентами сприяє розширенню горизонтів соціалізації.

Серед *негативних чинників (що створюють значні бар'єри)* назвемо такі:

- *Соціальна ізоляція*. Війна часто змушує студентів змінювати місце проживання, переїжджати за кордон або навчатися дистанційно, що знижує рівень соціальної взаємодії. Відсутність регулярних офлайн-контактів обмежує можливості для розвитку міжособистісних стосунків.

- *Психологічний стрес, емоційна нестабільність і тривожність*. Постійні новини про війну, загроза життю, втрата близьких або майна негативно впливають на емоційний стан студентів, ускладнюючи соціальну адаптацію.

- *Обмежений доступ до ресурсів*. Недостатній технічний або інфраструктурний доступ до якісного навчання ускладнює можливості для повноцінної соціалізації,

особливо для студентів із віддалених регіонів чи тих, хто перебуває у зоні бойових дій.

- *Фрагментація навчального середовища.* Розподіл студентів через евакуацію чи переїзд за кордон створює труднощі в побудові тривалих соціальних зв'язків. Відсутність фізичного доступу до університетських просторів позбавляє студентів відчуття спільноти.

- *Втрата мотивації.* Військові дії часто призводять до втрати фокусу на освіті через емоційне виснаження або зміну пріоритетів. Це може впливати на якість соціальних і академічних контактів.

- *Непосильне освітнє навантаження.* Студенти скаржаться на брак часу через значне навантаження та значий обсяг завдань, що потребує самостійного виконання. Це впливає на зниження контактів або уникнення їх взагалі.

Наприкінці розглянемо *адаптивні механізми* закладів вищої освіти, що сприяють успішній соціалізації студентів під час війни в Україні:

- *Залучення до волонтерської діяльності.* Участь студентів у волонтерських ініціативах сприяє не лише їх соціальній інтеграції, а й формуванню громадянської відповідальності. Спільні зусилля для допомоги армії, переселенцям і постраждалим від війни об'єднують студентські громади та сприяють розвитку емпатії й альтруїзму.

- *Надання психологічної підтримки.* У багатьох університетах створено центри психологічної допомоги, які забезпечують підтримку студентів через індивідуальні консультації, групові тренінги та онлайн-ресурси.

- *Збереження комунікативної взаємодії.* В воєнних умовах, коли традиційне

навчання неможливе, або частково можливе, онлайн-навчання сприяє збереженню комунікації студентів між собою та викладачами і є альтернативою офлайн-комунікації.

- *Організація та участь у соціальних проєктах.* Організація освітніх і культурних заходів у дистанційному форматі допомагає зберегти почуття єдності. Наприклад, онлайн-форуми, студентські дебати та культурні вечори сприяють інтеграції та обміну досвідом.

- *Трансформація ролі викладачів та адміністрації.* В умовах війни роль викладачів виходить за межі звичайного навчання. Вони стають фасилітаторами, менторами, тьюторами, які не лише передають знання, але й допомагають студентам долати стрес, підтримують їх морально та створюють відчуття стабільності. Успішна соціалізація можлива завдяки: - розвитку комунікаційних навичок викладачів; - впровадженню інтерактивних методів навчання; - підтримці студентських ініціатив.

- *Застосування інноваційних підходів до соціалізації:*

- Використання ігрових методів навчання. Використання рольових ігор, симуляцій і кейс-методів сприяє кращій інтеграції студентів і розвитку їхньої взаємодії.

- Застосування менторських програм. Старші студенти допомагають молодшим адаптуватися до нових умов, діляться досвідом і підтримують у складних ситуаціях.

- Створення цифрових спільнот. Соціальні мережі та платформи для групової роботи (наприклад, Discord або Microsoft Teams) стають важливими інструментами для обміну ідеями, підтримки та спільної діяльності.

Висновки та перспективи подальших досліджень

Соціалізація студентів у закладах вищої освіти в умовах війни відбувається в складних, але водночас унікальних обставинах. Визначені складники та чинники соціалізації дозволяють різнобічно розглянути проблему. Хоча негативні чинники, такі як стрес і соціальна ізоляція, створюють серйозні виклики, позитивні аспекти – солідарність, адаптивність та формування громадянської свідомості – відкривають можливості для зміцнення соціальних зв'язків і розвитку особистості. Успішне подолання негативних чинників залежить від ефективної підтримки з боку університетів, викладачів і студентської

спільноти.

Проведене дослідження дозволяє зробити низку висновків щодо впливу складників та чинників соціалізації особистості на студентів у процесі навчання у закладах вищої освіти в умовах війни:

1. *Соціалізація в умовах війни є складним і багатограним процесом.* Він визначається впливом таких чинників, як соціальна ізоляція, стрес, дистанційне навчання та зміни у звичному способі життя. Війна змінює традиційні механізми соціалізації, висуваючи нові виклики для студентів та освітніх інституцій.

2. *Заклади вищої освіти відіграють ключову роль у підтримці процесу соціалізації.* Викладачі та адміністрація адаптують освітнє середовище, впроваджуючи цифрові технології, психологічну підтримку та соціальні проекти, спрямовані на зміцнення почуття єдності та солідарності серед студентів.

3. *Цифрові технології стають важливим інструментом соціалізації.* Вони не лише забезпечують доступ до освітнього процесу, але й створюють можливості для комунікації, співпраці та інтеграції студентів у соціальне життя.

4. *Війна трансформує ціннісні орієнтації студентів.* Молодь більше починає цінувати такі поняття, як мир, свобода, освіта, суспільна відповідальність, що сприяє формуванню активних громадянських позицій.

5. *Волонтерство та соціальні ініціативи відіграють важливу роль у соціалізації.* Спільна діяльність у волонтерських проєктах сприяє розвитку емпатії, соціальної згуртованості та почуття приналежності до громади.

Отже, процес соціалізації у закладах вищої освіти під час війни є водночас викликом і можливістю. Освітнє середовище, адаптоване до кризових умов, сприяє

формуванню стійких, відповідальних та соціально активних особистостей, здатних успішно інтегруватися у суспільство.

Заклади вищої освіти мають удосконалювати свої освітні практики, забезпечуючи технічну доступність навчання, пропонуючи програми психологічної підтримки та організовуючи соціальні заходи, спрямовані на згуртування студентів. Висновки дослідження підкреслюють важливість подальшої уваги до соціалізації студентів у кризових умовах. Комплексний підхід до вивчення цієї проблеми допоможе розробити ефективні освітні практики та сприяти формуванню стійких і соціально активних особистостей.

Перспективами подальших досліджень цієї тематики мають стати: поглиблене вивчення впливу психологічного стану студентів на їхню соціалізацію; аналіз довгострокового впливу війни на професійну та соціальну інтеграцію випускників; розробка інноваційних моделей навчання та соціалізації в умовах криз; порівняльний аналіз соціалізації студентів в Україні та інших країнах, що зазнали воєнних конфліктів; дослідження ролі міжнародних освітніх ініціатив тощо.

Конфлікт інтересів

Автор заявляє, що конфлікту інтересів щодо публікації цього рукопису немає. Крім того, автор повністю дотримувався етичних норм, включаючи плагіат, фальсифікацію даних та подвійну публікацію.

Список використаних джерел

1. Байдик, В. В., Бондарук, Ю. С., Гопкало, Ю. П., Гніда, Т. Б., Корнієнко, І. О., Лунченко, Н. В., Луценко, Ю. А., Мороз, Р. А., Ткачук, І. І. Технології психосоціальної допомоги дітям і сім'ям, що опинились ускладнених життєвих обставинах внаслідок військових дій (з досвіду роботи) / за наук. ред. В. Г. Панка, І. І. Ткачук. Київ : Ніка-Центр, 2021. 118 с. <https://drive.google.com/file/d/1pSVmM-xe6KGEb2btCiB2AITEEDcTNHhK/view?pli=1>
2. Бех, І. Д. Особистість на шляху до духовних цінностей : монографія. Київ – Чернівці : «Букрек», 2018. 320 с. https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/717891/1/%D0%9E%D1%81%D0%BE%D0%B1%D0%B8%D1%81%D1%82%D1%96%D1%81%D1%82%D1%8C_%D0%BD%D0%B0_%D1%88%D0%BB%D1%8F%D1%85%D1%83_%D0%B4%D0%BE_%D0%B4%D1%83%D1%85%D0%BE%D0%B2%D0%BD%D0%B8%D1%85_%D1%86%D1%96%D0%BD%D0%BD%D0%BE%D1%81%D1%82%D0%B5%D0%B9.pdf
3. Бех, І. Д. Особистість у ціннісному зростанні. Сучасний виховний процес: сутність та інноваційний потенціал: матеріали звітної науково-практичної конференції Інституту проблем виховання НАПН України за 2019 рік . 2020. Том 8. <https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/721448>
4. Крижановська, З. Ю., Мудрик, А. Б. Посттравматичний стресовий розлад як наслідок пережитого травматичного досвіду особистості. *Психологічні студії*. 2024. №3. С. 32-38. <https://doi.org/10.32782/psych.studies/2024.3.5>

5. Курило, В. С., Савченко, С. В., Караман, О. Л. Соціалізація особистості в умовах гібридної війни на сході України: монографія. К.: Талком, 2018. 240 с. С. 88-100. <http://hdl.handle.net/123456789/2949>
6. Мозгова, С. В. Діджитал-етикет як важлива складова цифрового громадянства. *Інформаційно-ресурсне забезпечення освітнього процесу в умовах діджиталізації суспільства*: зб. тез II Міжнародної науково-практичної конференції 10 листопада 2022 р. Київ, 2022. URL: <http://lib.iitta.gov.ua/732961/>
7. Мудрик, А. Б. Соціальна компетентність особистості: постановка проблеми і теоретичні аспекти дослідження. *Вісник Чернігівського національного педагогічного університету. Серія Психологічні науки*. 2011. Т. 2. Вип. 94. С. 26–29. <http://evnuir.vnu.edu.ua/handle/123456789/612>
8. Нохріна, І., Котелевець, А. Соціальний портрет сучасної студентської молоді. Інноваційні стратегії розвитку вищої освіти в умовах реалізації концепції навчання впродовж життя: збірник матеріалів Міжнародної науково-теоретичної конференції / за заг. редакцією М. О. Мороз, Ю. В. Ївженка. Бар: редакційно-видавничий центр КЗВО «Барський гуманітарно-педагогічний коледж імені Михайла Грушевського», 2024. С. 151-153. <http://repositc.nuczu.edu.ua/bitstream/123456789/23554/1/%D0%97%D0%91%D0%86%D0%A0%D0%9D%D0%98%D0%9A%20%D0%A2%D0%95%D0%97%20%D0%91%D0%90%D0%A0%2025.04.2024%20%D0%BE%D0%BD%D0%BE%D0%B2%D0%BB%D0%B5%D0%BD%D0%B8%D0%B8%CC%86.pdf#page=151>
9. Освітній процес в умовах війни та у повоєнний період: виклики, правила, перспективи : матеріали всеукраїнського науковопедагогічного підвищення кваліфікації, 4 березня – 14 квітня 2024 року. – Львів – Торунь : Liha-Pres, 2024. – 368 с. <https://cuesc.org.ua/images/informlist/%D0%9C%D0%B0%D0%BA%D0%B5%D1%82%20advanced%20training%20UDU.pdf>
10. Осипчук, А., Яковлев, М., Суслов, А., Усачова, В., Шулімов, С. Університети під час війни: від закладу освіти до соціальної місії / Школа політичної аналітики НаУКМА. Київ : [б. в.], 2022. 78 с. <https://ekmair.ukma.edu.ua/handle/123456789/24788>
11. Павлиш, Т., Басараб, В., Терещенко, О., Рогів, М. Цифровізація освітнього процесу в закладах вищої освіти в умовах воєнного стану. *Освітні обрії*. 2023. Том 56. № 1. С. 106-109. <https://doi.org/10.15330/obrii.56.1.106-109>
12. Підтримка психологічного здоров'я особистості в умовах війни: матеріали VI Всеукраїнських психологічних читань «Удосконалення професійної майстерності майбутніх психологів», 21 квітня 2023 р. / ред. кол. : Андрусик О.О. та ін. Умань, 2023. 182 с. <https://fspu.udpu.edu.ua/wp-content/uploads/2023/05/%D0%97%D0%91%D0%86%D0%A0%D0%9D%D0%98%D0%9A-%D0%92%D1%81%D0%B5%D1%83%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%BD%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%B8%D1%85-%D0%BF%D1%81%D0%B8%D1%85%D0%BE%D0%BB%D0%BE%D0%B3%D1%96%D1%87%D0%BD%D0%B8%D1%85-%D1%87%D0%B8%D1%82%D0%B0%D0%BD%D1%8C-21.04.2023-%D1%80..pdf>
13. Солодчук А. Система змішаного навчання у закладах вищої освіти в умовах воєнного стану в Україні. *Актуальні питання гуманітарних наук*. 2023. Вип. 68. Том 2. С. 265-271. <https://doi.org/10.24919/2308-4863/68-2-39>
14. Черниш, О. О. Соціалізація особистості як наукова проблема. *Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка : Педагогічні науки*. 2021. № 1. Ч. 2. С. 5-17. <http://hdl.handle.net/123456789/7782>
15. Jose María Fernandez-Batanero, Marta Montenegro-Rueda, Jose Fernandez-Cerero, Pedro Tadeu. Online education in higher education: emerging solutions in crisis times. *Heliyon*. 2022. Volume 8. Issue 8. e10139. <https://doi.org/10.1016/j.heliyon.2022.e10139>
16. Liu, Q., Lin, D. The impact of distance education on the socialization of college students in the Covid-19 era: problems in communication and impact on mental health. *BMC Med Educ*. 2024. 24. 575. <https://doi.org/10.1186/s12909-024-05551-7>

17. Nitza Davidovitch, Eyal Eckhaus. Effect of crisis-induced online shift on student academic preferences: insights for education institutions to develop equitable and sustainable learning models. *Sustainability*. 2024. 16(12). 5248. <https://doi.org/10.3390/su16125248>

Стаття надійшла до редакції 11.11.2024

Стаття рекомендована до друку 12.12.2024

L. G. BAKUMENKO, PhD (Social Communications),
Associate Professor of the Department of Pedagogy, Methods and Management of Education
e-mail: bakumenkol@ukr.net ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-3993-3022>
V. N. Karazin Kharkiv National University,
4, Svobody Square Kharkiv, 61022, Ukraine

ANALYZING THE COMPONENTS OF HIGHER EDUCATION APPLICANTS' SOCIALIZATION DURING STUDYING IN A HIGHER EDUCATIONAL INSTITUTION IN THE WAR CONDITIONS

Purpose. To analyze the components affecting the socialization of higher education applicants during studying at higher educational institutions in wartime, to identify the factors promoting or impeding the students' social integration.

Methods. To identify the degree of problem development, the methods of theoretical analysis of scientific, psychological, pedagogical and methodological literature have been used, as well as methods of analysis and synthesis, generalization and systematization, which made it possible to systematically consider and characterize research concepts and draw conclusions and determine prospects.

Results. The relevance of the problem under study in the context of the challenges of a full-scale invasion in Ukraine has been substantiated. The components of the socialization of higher educational applicants in the context of military conflict have been studied. It is determined how external stressors, such as forced relocation, loss of loved ones, threat to life and changes in the social environment, affect the formation of personal traits and life orientations of students. Particular attention is paid to the impact of war on the process of social adaptation, the formation of civic consciousness and the development of interpersonal relationships of students. Both positive and negative factors that determine the peculiarities of socialization are considered, the role of higher education institutions in providing support to students is analyzed. Prospects for improving educational practices in wartime have been presented. The adaptive mechanisms of higher educational institutions contributing to the successful socialization of students, including the development of digital skills, the introduction of psychological support and the preservation of communication interaction have been considered.

Conclusions. During wartime, the process of socialization of higher educational students changes dramatically and considers the influence of a number of factors. The findings of the study emphasize the importance of further attention to the socialization of students in crisis conditions. A comprehensive approach to studying this problem will contribute to the development of effective educational practices and promote the development of resilient and socially active individuals. The results of the study can be useful for developing support programs for students studying in conflict situations, as well as for further research in this area.

KEY WORDS: *personality socialization, components of personality socialization, higher educational institutions, higher education applicants, war, adaptation, digital skills, psychological support.*

Reference

1. Baidyk, V. V., Bondaruk, Yu. S., Hopkalo, Yu. P., Hnida, T. B., Kornienko, I. O., Lunchenko, N. V., Lutsenko, Yu. A., Moroz, R. A., Tkachuk, I. I. (2021). Technologies of psychosocial assistance to children and families who have found themselves in difficult life circumstances as a result of military operations (from work experience), Kyiv, Nika Center. <https://drive.google.com/file/d/1pSVmM-xe6KGEb2btCiB2AITeEDcTNHhK/view?pli=1> (in Ukrainian).

2. Beh, I. D. (2018). Personality on the way to spiritual values: monograph, Kyiv – Chernivtsi, "Bukrek".
https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/717891/1/%D0%9E%D1%81%D0%BE%D0%B1%D0%B8%D1%81%D1%82%D1%96%D1%81%D1%82%D1%8C_%D0%BD%D0%B0_%D1%88%D0%BB%D1%8F%D1%85%D1%83_%D0%B4%D0%BE_%D0%B4%D1%83%D1%85%D0%BE%D0%B2%D0%BD%D0%B8%D1%85_%D1%86%D1%96%D0%BD%D0%BD%D0%BE%D1%81%D1%82%D0%B5%D0%B9.pdf (in Ukrainian).
3. Beh, I. D. (2020) Personality in value growth. *Modern educational process: essence and innovative potential*: materials of the reporting scientific and practical conference of the Institute of Educational Problems of the National Academy of Sciences of Ukraine for 2019, 8, NAIR, Ivano-Frankivsk, Ukraine. <https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/721448> (in Ukrainian).
4. Kryzhanovska Z. Ю., Mudryk A. Б. (2024). Post-traumatic stress disorder as a consequence of traumatic experiences. *Psychological Studies*, (3), 32–38. <https://doi.org/10.32782/psych.studies/2024.3.5> (in Ukrainian).
5. Kurylo, V. S., Savchenko, S. V., Karaman, O. L. (2018). Socialization of personality in the conditions of hybrid war in the east of Ukraine, K., Talkom <http://hdl.handle.net/123456789/2949> (in Ukrainian).
6. Mozgova, S. V. (2022). Digital etiquette as an important component of digital citizenship In: II International scientific and practical conference "Information and resource provision of the educational process in the conditions of digitalization of society". Educational and Methodological Center of Vocational Pre-Higher Education, Kyiv, Ukraine. <http://lib.iitta.gov.ua/732961/> (in Ukrainian).
7. Mudryk, A. B. (2011). Social competence of the individual: statement of the problem and theoretical aspects of the study. *Bulletin of the Chernihiv National Pedagogical University. Series Psychological sciences*, 2(94), 26–29. <http://evnuir.vnu.edu.ua/handle/123456789/612> (in Ukrainian).
8. Nokhrina, I., Kotelevets, A. (2024). Social portrait of modern student youth. *Innovative strategies for the development of higher education in the context of the implementation of the concept of lifelong learning*: a collection of materials of the International Scientific and Theoretical Conference, Bar, editorial and publishing center of KZVO "Bar Humanitarian and Pedagogical College named after Mykhailo Hrushevskyyi", 151-153. <http://repositsc.nuczu.edu.ua/bitstream/123456789/23554/1/%D0%97%D0%91%D0%86%D0%A0%D0%9D%D0%98%D0%9A%20%D0%A2%D0%95%D0%97%20%D0%91%D0%90%D0%A0%2025.04.2024%20%D0%BE%D0%BD%D0%BE%D0%B2%D0%BB%D0%B5%D0%BD%D0%B8%D0%B8%CC%86.pdf#page=151> (in Ukrainian).
9. The educational process in the conditions of war and in the post-war period: challenges, rules, prospects: materials of the All-Ukrainian scientific and pedagogical professional development, March 4 - April 14, 2024, Lviv – Toruń, Liha-Press (2024). https://cuesc.org.ua/images/informlist/%D0%9C%D0%B0%D0%BA%D0%B5%D1%82%20advanced_training_UDU.pdf (in Ukrainian).
10. Osypchuk, A., Yakovlev, M., Suslov, A., Usachova, V., Shulimov, S. (2022). Universities during the war: from an educational institution to a social mission, School of political analysis NaUKMA, Kyiv. <https://ekmair.ukma.edu.ua/handle/123456789/24788> (in Ukrainian).
11. Pavlysh, T., Basarab, V., Tereshenko, O., Rohiv, M. (2023). Digitalization of the educational process in institutions of higher education under the conditions of marital state. *Educational Horizons*, 56(1), 106-109. <https://doi.org/10.15330/obrii.56.1.106-109> (in Ukrainian).
12. Maintaining the psychological health of the individual in war conditions: materials of the VI All-Ukrainian psychological readings "Improving the professional skills of future psychologists", April 21, 2023, Uman (2023). <https://fspo.udpu.edu.ua/wp-content/uploads/2023/05/%D0%97%D0%91%D0%86%D0%A0%D0%9D%D0%98%D0%9A-%D0%92%D1%81%D0%B5%D1%83%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%BD%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%B8%D1%85-%D0%BF%D1%81%D0%B8%D1%85%D0%BE%D0%BB%D0%BE%D0%B3%D1%96%D1>

- [%87%D0%BD%D0%B8%D1%85-%D1%87%D0%B8%D1%82%D0%B0%D0%BD%D1%8C-21.04.2023-%D1%80..pdf](#) (in Ukrainian).
13. Solodchuk, A. (2023). The system of blended learning in institutions of higher education in the conditions of martial law in Ukraine. *Current issues of humanities science*, 68(2), 265-271. <https://doi.org/10.24919/2308-4863/68-2-39> (in Ukrainian).
 14. Chernysh, O. O. (2021). Socialization of the individual as a scientific problem. *Bulletin of the Luhansk National Taras Shevchenko University : Pedagogical Sciences*, 1(2), 5-17. <http://hdl.handle.net/123456789/7782> (in Ukrainian).
 15. Jose María Fernández-Batanero, Marta Montenegro-Rueda, Jose Fernández-Cerero, Pedro Tadeu. (2022). Online education in higher education: emerging solutions in crisis times. *Heliyon*, 8(8), e10139. <https://doi.org/10.1016/j.heliyon.2022.e10139>
 16. Liu, Q., Lin, D. (2024). The impact of distance education on the socialization of college students in the Covid-19 era: problems in communication and impact on mental health. *BMC Med Educ.*, (24), 575. <https://doi.org/10.1186/s12909-024-05551-7>
 17. Nitza Davidovitch, Eyal Eckhaus. (2024). Effect of crisis-induced online shift on student academic preferences: insights for education institutions to develop equitable and sustainable learning models. *Sustainability*, 16(12), 5248. <https://doi.org/10.3390/su16125248>.

The article was received by the editors 11.11.2024

The article is recommended for printing 12.12.2024